

VÉGIGÍRNI AMERIKÁT?

– SÁRI B. László. *Mi jön a posztmodernre? Változatok a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára*. Opus irodalomelméleti tanulmányok.

Budapest: Balassi Kiadó, 2021, 248 lap –

ZELEI DÁVID

ELTE Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt; 1749.hu, szerkesztő

david.zelei@1749.hu

[ORCID 0000-0003-3244-3132](https://orcid.org/0000-0003-3244-3132)

A friss Erdődy Edit-díjas Sári B. László pályájának elmúlt évtizede finoman szólva sem levezethető a hazai tudományos-kritikai élet hétköznapijaiból. A húszperces előadásokra és tízoldalas tanulmányokra ösztönző akadémiai rendszer és az aktualításokra kihegyezett (vagyis semmilyen szabályszerűséget nem követő) kritikai szcénák elvárásainak eredményeként ugyanis a közegben mozgó életművét leginkább olyan kulcsszavakkal lehet jellemezni, mint a posztmodern: szétforgácsolódás, iránytalanság, heterogenitás – ha épp nem kibogozhatatlan eklektika. Miközben azonban Sári B. látszólag pontosan ennek a mélyen posztmodern rutinnak engedelmeskedik (órát tart, fordít, megírja a tanulmánykötetbe a tanulmányt, a folyóiratba a kritikát, tematikus számot szerkeszt, tanácsadóként tanácsot ad stb.), a heterogén feladatmegoldások végül nem – mint azt a papírforma diktálná – valami széteső tanulmánykötetben (esetleg műfajilag sem differenciált, mindent egybeömlesztő, vaskos ízében) kulminálnak, hanem két olyan, viszonylag koherens könyvben, melyek egymással is szorosan összefüggenek.

Nemcsak arról van tehát szó, hogy Sári B. ügyesen gyúrja konceptkötetnél is szorosabbra (bár szokványos irodalomtörténetnél lazábbra) szerteágazó közelmúltját, hanem arról is, hogy a kirajzolódó ív mintha azt az ígéretet is magában rejtene, hogy szerzőnk „végigírja” a kortárs amerikai irodalmat: a minimalizmusra fókuszáló „Joe csikorgó fogsora vagyok” (2014), és a jelen sorok apropójául szolgáló, (poszt-) posztmodernre koncentrálnak a kötet mintha azt vetítené előre, hogy szerzőnk valamikor 2030 táján az etnikai irodalom történetével zárja be a kört, lerázva magáról a nagy narratívák iránti kételyeket. De most akkor ne is keressünk tovább? Ez jönne

a posztmodernre? Az inga egyszerűen, Takáts József szavajárását beteljesítve, visszaleng?¹

Mindez persze csak vicc – annál is inkább, mert Sári B. hangsúlyozottan a posztmodern *utánit* kutató kötete legalább annyira mutatja a meghaladni, mint az ábrázolni kívánt időszak jeleit. Műfajilag eltérő szövegeket (tanulmányokat, kritikákat és egy esszét) habarcsol össze, és tudja, hogy a kapott végeredmény nem adhatja ki a közelmúlt amerikai irodalmának nagy történetét (erre utal az alcím „változatok” kitétele), ugyanakkor minden óvatossága ellenére sem mond le az átfogóbb kép kialakításának igényéről: akkor is megpróbál a tengerről beszélni, ha tudja, az általa vizsgált írói stratégiák csupán – mégoly kövér – cseppek benne. Ha hihetünk Sári B. kötetének, valami ilyesmi játszódik le a könyv főszereplőinek fejében is, akik nem tudják meg nem történné tenni a posztmodernt (főleg, ha műveikkel részben ők maguk kreálták), de megpróbálhatják megmutatni, hogy a történeti-kulturális kontextus megváltoztával hányféleképp lehet elrugaszkodni annak ugródeszkájáról. A kötet, ha tetszik, e műugrógyakorlatok gyűjteménye.

Ez a műugróverseny némileg lazább szerkezetet sejtet, mint Sári B. minimalizmusmonográfiája – ennek nyilvánvaló oka ugyanakkor az, hogy előbbi jelenséghalmaz (melyet a szerző tudatosan nem nevez egy néven) utóbbinál jóval szétfolyóbb. A kortárs minimalizmus, ahogy a szerző maga is fogalmaz, alakzataiban és folyamataiban is meglehetősen összetartó (10), mi több, intézményesítettsége okán (ismertes a kreatívírás-képzés és a minimalizmus szoros kapcsolata egymással²) azon kevés irányzat közé tartozik, mely jól kivehető, kodifikált szabályrendszer (a kreatívírás-tanönyvek anyaga) szerint működik: rendes munkagép szabatos használati utasítással.³ A posztmodernnel és főként derivátumaival ugyanakkor ez a levezethetőség és kiszámíthatóság *per definitionem* ellentétes: az intézményi kötődések még csak-csak megnevezhetőek (jellemzően az egyetemek angol tanszékei), a poétikák és politikák viszont már jóval kevésbé homogenizálhatóak, és még ritkábban járnak kéz a kézben egymással.

Sári B. megoldása erre az, hogy valamelyest lazít a monográfiászerűségeen – tartja magát a történeti, elméleti és definíciós igényű elő- és utószóhoz, de alapvetően esettanulmányokkal dolgozik. Ez azt jelenti, hogy *mainstream* szerzők egy-egy jellegzetes szövegén igyekszik kimutatni, hogyan kezelik a posztmodern emblemátikus figurái a koordináták visszafordíthatatlan megváltozását, illetve hogyan konstruálják meg esztétikájukat azok, akinek már, Esterházyval szólva, „az anyja is posztmodern volt”. Ezek az esettanulmányok akkor is töredékességet sugallának, ha műfajilag

¹ Vö. TAKÁTS József, „Az inga visszaleng: Elbeszélő próza a kétezres években”, *Helikon* 64, 3. sz. (2018): 336–347.

² Ehhez lásd a *Helikon* Sári B. által szerkesztett és előszóval ellátott *Kreatív írás az Amerikai Egyesült Államokban* című számát (2015/1).

³ A számos kreatívírás-tankönyv közül Sári B. maga is fordított egyet *Kezdő írók kézikönyve* címmel (Pécs: Alexandra Kiadó, 2010).

homogén talajból erednének (ugyan miért pont a DeLillo- vagy Roth-életműből sem kiemelkedő *Cosmopolis*ból vagy *Kiegészítés*ből tudnánk meg, mi jön a posztmodernre?), e szövegek azonban részben maguk is posztmodern kollázsok. A kötet mintegy negyede teljesen új közlés, háromnegyede ugyanakkor tanulmányként, kritikaként vagy esszéként jelent meg először – a Franzenről szóló rész például egy angol nyelvű tanulmányból, egy magyar pályaképből és egy *Tisztaság*-kritikából keletkezett.

Innen szép nyerni, gondolhatnánk a bevezetőben említett, műfajilag sem differenciált, mindent egybeömlésztő, vaskos *izék* alkalmi, de annál elkeseredettebb olvasóiként, Sári B. azonban a jelek szerint náluk jobban érzi a posztmodern, mert mindent összevetve meglehetősen sikerrel igyekszik homogén és egymással szorosan összefüggő értekező prózává gyúrni különböző szövegeit. A legjobban meglepő módon nem is Franzennél lóg ki a lóláb, hanem a Foer-elemzés bevezetésébe csempészett Chabon-kritikánál – de még ezen a szövegen sem érezzük a mérsékelt sikerű kézműves szakkörök stifragasztószagát.

Mégis, az esettanulmányok során végigvonulva felmerülhetnek bennünk kérdések. Mivel eddigi legalaposabb és legszigorúbb kommentátora, Balajthy Ágnes már bőségesen érintette, itt és most csak egy fejkavargás erejéig térnék ki arra, miért van az, hogy a kötetet olvasván úgy tűnhet, az amerikai poszt-posztmodern „két meghatározó nőalakja”⁴ Michiko Kakutani és Oprah Winfrey, mikor épp e sorok írása közben szerkesztem be a *1749.hu* felületére a Sári B. által ajánlott Vanessa Veselka esszéjét – mely szépen mutat majd Jennifer Eganról és Lucia Berlinről szóló kritikái mellett. Nincs szó tehát arról, hogy a posztmodernhez hasonlóan a poszt-posztmodern is a fehér középosztálybeli férfiak játszótere lenne, vagy hogy szerzőnk ne ismerne mélyen és alaposan kiváló női szerzőket választott korszakából – az egyedüli magyarázat az lehet, hogy mégsem az etnikai kánonnak, hanem a női szerzőknek szenteli majd következő, 2030 tájára várható kötetét, s nem akarta idejekorán ellőni puska-*porát*.⁵

Nem ez azonban a válogatás által felvetett egyetlen kérdés: hasonlóan elgondolkodtató, hogy ha a kötet első egységének az a célja, hogy bemutassa, „hogyan reagáltak a posztmodern szerzők” a „társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális környezetet ért változásokra” (186), az evidens választásnak tűnő Pynchon és DeLillo mellé miért pont az a Philip Roth és Cormac McCarthy kerül (mondjuk Auster helyett), akiről még Sári B. is csak „posztmodernnel hírbe hozható” (79) szerzőként hivatkozik, vagyis akik valójában egy, az imént felsoroltaktól eltérő ugródeszkáról csobbannak bele a poszt-posztmodern érába. Ezeknél az elemzéseknél úgy éreztem,

⁴ BALAJTHY Ágnes, „Mi jön a fehér, középosztálybeli férfiakra?: Sári B. László: *Mi jön a posztmodernre? Változatok a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára*”, *Jelenkor* 65, 2. sz. (2022): 258–265, 264.

⁵ A felvetést erősítheti, hogy az említettek mellett az utóbbi időben Lydia Davisről, Alice Munróról, Margaret Atwoodról és Jesmyn Wardról is közölt kritikát: SÁRI B. László, „Ex libris”, *Élet és Irodalom* 65, 43. sz., 2021. október 29, 19.

hogy pályavégi elmozdulásaik kevésbé illeszkednek a kötet keretrendszerébe, nagylebeszésébe. Míg a Pynchon-tanulmány esetén valóban az volt az érzésem, hogy most megtudtam, merre mozoghat a huszonegyedik században egy paradigmaticusan posztmodern szerző és merre az értelmezése, Rothnál már nehezebben vonatkoztattam el a szerző alapvetően modernista gyökerű identitásprózájától (a zsidó férfisors regényeitől), McCarthy pályáivének alakulása pedig sokkal inkább a saját, individuális útjának tűnt, mint a posztmodernből való továbblépésnek. Másképp fogalmazva, míg a *Beépített hiba* kontextuális vizsgálata (vagyis az úgynevezett „Kalifornia-trilógia” posztmodern és poszt-posztmodern darabjainak összevetése) éles fényt vet a posztmodernre kihegyezett értelmezői gyakorlat vakfoltjaira (például a koncepcióba nem illő történetiségre és politikumra való érzéketlenségre), a *Cosmopolis* pedig megmutatja a határkőként tételezett 9/11 hatását az amerikai irodalomra, Roth posztmodernről való eloldódását (és realizmushoz való visszatérését) már jóval a *Kiégés* előtt, a kilencvenes évek közepén érzékelni, McCarthy „történeti és nyelvi kérdésektől” (102) a gonosz metafizikájáig vezető útja pedig még kevésbé tűnik példázatszerűnek: leginkább saját magát képviseli.

Ez ugyanakkor felveti a kérdést, milyen mesternarratívába, nagy egészbe kellene ezeknek az életutaknak rendeződniük – merthogy, amint említettem, Sári B. igenis felkínál ilyen, nagyobb irodalomtörténeti távlatú mozgásirányokat. A kérdés, hogy a választott szövegek mikro-, és a választott szerzői pályák mezoszintű elemzése megerősítik, kikezdi vagy dekonstruálják a makroszintű mesternarratívát – vagyis hogy az empirikus tapasztalatok alapján *tényleg* arra megy-e a kortárs irodalom, amerre az irodalomtörténészek mondják?

A Sári B. által rekonstruált irodalomtörténeti narratíva alapján a(z amerikai) posztmodern a hatvanas-hetvenes évek fordulóján éli hőskorát, szimbolikus csúcspontja Pynchon *Súlyszivárványának* 1974-es Nemzeti Könyvdíja, majd a nyolcvanas évektől fokozatosan területet vesz az etnikai-identitás alapú kánon megerősödése, a traumatematika térhódítása, ezzel összefüggésben pedig a fehér, középosztálybeli férfi hegemoniájának megtörése és az erre adott, visszacsapásszerű konzervatív válasz miatt. Sári B. találónan fogalmazza meg az új történelmi-társadalmi kontextusban rejlő csapdahelyzetet:

a piac számára a posztmodern próza formailag túlságosan is radikális (nem realista), míg a liberális politikai elit (és egyetemi képviselőik) számára [...] túlságosan is „konzervatív” (nem hajlandó etnikai alapon, rendszerszerű szemlélete ellenére identitáspolitikailag elgondolni magát) (17).

Arról van tehát szó, hogy a posztmodern egyszerre lesz poétikailag túl nehéz és belterjes, politikailag pedig túl puha és kockázatkerülő, miközben az élet, amire reflektálni hivatott, legkésőbb 9/11 után már nem játék többé: ahogy maga Sári B. fogalmaz egy interjúban, ekkor válik végleg uralkodóvá a nézet, hogy „itt már

nem lehet tovább hülyéskedni és a végtelenségig ironizálni; itt van egyfajta referenciális valóság, amiről nem lehet nem tudomást venni”.⁶

No de akkor mi lesz helyette? Egyáltalán: helyette lesz-e valami vagy belőle? A válasz természetesen többrétegű, de Sári B. (szerintem helyesen) nem a revolúciós, hanem az evolúciós tendenciákra helyezi a hangsúlyt – vagyis arra, hogy a nyílt megtagadások ellenére (mint amilyen David Foster Wallace ironia elleni kirohanása) igenis nő fű a posztmodern romjain. Ki váltót állít (Pynchon), ki hibridizálja az anyatejjel magába szívott posztmodern az etnikai prózával (Foer, Chabon), ki a pszichologizáló realizmus (Franzen), ki pedig a boccacciói történetmesélés felé lép el (Douglas Coupland) – de ilyen vagy olyan jegyeket, belátásokat mindenki megőriz a megelőző esztétikából. Ezzel együtt sok minden divatjamúlta lesz: a modernizmusból megörökölt formakultusz, a nyelvvel való játék tét nélkülivé válik, s így az artistzikusan megformált mondatok helyét hatékony *storytelling* veszi át; az episztemológiai krízist elhomályosítják a szűk fókuszú, de etikai téttel telített, közletről és alaposan bemutatott történetek stb. Ugyanakkor a metareferenciális játék nem vész ki teljesen: ironikus módon pont egy olyan etnikai irodalomba (az amerikai zsidó irodalomba) olvadva marad fenn Chabon és Foer révén, mely etnikum a holokauszt miatt a legerősebb ellenállást tanúsította a posztmodern radikális relativizáló tendenciával (például a Hayden White-féle posztmodern történettudománnyal) szemben, s amely ellenállás tisztán etikai győzelme (White meghátrálása a holokauszt szabad cselekményesítésétől) nyílegyenesen mutat a poszt-posztmodern felé.

Ez a paradoxon cseppben a tengerként mutatja azt, amit a kötet utószavában Sári B. a poszt-posztmodern szerzők „technicitás” és etnicitás közti oszcillációjaként ír le: azt, ahogy a jelöletlen posztmodern szerző kiváltságát jelentő technikai tudás az identitás alapkategóriájává előlépő etnikum történeteinek megformálásában hasznosul. Mindez mintha középtávon a posztmodern hozadékainak etnikai prózába olvadását sugallaná, a kötet által felvonultatott szerzői megoldások azonban ennél sokrétűbb, heterogénebb kortárs amerikai irodalmat sejtetnek – és alighanem nincs még meg az a távlat, amely segíthetne szétszálazni az olyan, egymástól radikálisan különböző poétikákat, mint Wallace-é vagy Franzené, melyek ugyan kevésbé hasonlítanak egymásra, de ma még egyként poszt-posztmodernként írhatók le.

Bár az amerikai hagyományosan befelé figyelő irodalom (a fordításban megjelenő irodalom az összes megjelenés mintegy 3%-a, szemben mondjuk Olaszországgal, ahol a fele⁷), a szétszálazásban vagy a tendenciák világosabb elkülönítésében talán jelenthetne némi segítséget a tágabb kontextus és a komparatív szemlélet. Itt most nem elsősorban a nem amerikai elméletekkel való összevetést hiányolom, mert ebben

⁶ Lásd interjúmat a szerzővel: ZELEI Dávid, „»Itt már nem lehet tovább hülyéskedni«: Beszélgetés Sári B. Lászlóval”, *Élet és Irodalom* 63, 17. sz., 2019. április 26., 7.

⁷ Maria DIMENT, „Why Are so Few Translated Books Published in America?”, *Alta*, 2019. június 30., <https://www.altalang.com/beyond-words/why-are-so-few-translated-books-published-in-america/>.

Sári B. kötete felülteljesít (raklapnyi holland interpretációt kapunk arról, milyen is a posztmodern utáni világ), hanem a gyakorlati párhuzamokat. A hagyományosabb realizmushoz való (például franzeni) visszatérés mintázatainak és lehetséges kifutásának felfejtéséhez kézenfekvő párhuzamot kínál az orosz újrealizmus, melynek kibontakozása, a posztmodern látványos kimerülésével való összefüggése és bizonyos tartalmi elemei (például a családi bukástörténetek iránti vonzódása) érdekes párhuzamokat sejtetnek az amerikai vonallal; a hagyományos férfiszerep fentebb már említett megrozkodását és átalakulását (mely a poszt-posztmodern fontos témája világszerte) számosan dokumentálják Nick Hornbytól Kun Árpádon át Knausgårdig; Pynchon *Beépített hibájának* pedig fontos (és nem az etnikai kánon, hanem nagyon is a posztmodern felé mutató) tulajdonsága, hogy egy nem is oly elmaszkolt *Don Quijote*-újraírásról van szó. Miután Sári B. nemrégiben egy egészen katartikus poszt-posztmodern *Helikon*-számot (2018/3) vendégszerkesztett, mely kirajzolja a különböző centrumirodalmak tendenciáit és láthatóvá teszi azok hasonlóságait és különbségeit, csakis kishitűségével magyarázhatom, hogy a klasszikus amerikanista beszédmódjára (az amerikai recepció követése, amerikai hagyományvonalak kimutatása, amerikai szakterminológia használata) korlátozza magát: egy ennyire tágas téma talán megérne egy kicsit távolabbi olvasást is.

Igazságtalan lenne azonban a kötetet a hiányok felől körülírni: az ilyen tág horizontú, átfogó kérdéseket felvállaló szakmunka ugyanis – a bevezetőben tárgyalt akadémiai-kritikai rutin miatt – nemcsak a magyar amerikanisztikában, de a világirodalom-kutatás bármely szegmensében a fehér holló ritkaságával vetekszik. Még ritkább, hogy egy kötet egy épp zajlásban lévő folyamatot próbáljon megragadni: az angol irodalom megjelenés alatt lévő, hétkötetes története⁸ arra mutat rá, hogy még a lezárult, viszonylag stabil kánonú korszakok összefoglaló elemzése is több (vagy inkább: sok) emberes feladat – Sári B.-hez hasonló vállalat az utóbbi években talán csak Kalafatics Zsuzsanna tett *Posztmodernen innen és túl* című, kortárs orosz irodalom feltérképezését célzó kötetével.⁹ A *Mi jön a posztmodernre?* ilyen értelemben önmagában is több emberes feladatot teljesít: érzékeny, extenzív mikroelemzéseket vegyít irodalomtörténettel és a posztmodern, poszt-posztmodern (epimodern, metamodern stb.) természetét kutató korszakelmélettel, miközben mindvégig megőrzi kritikai vénáját és vitakészségét. Ezt, így, egyben Magyarországon talán csak ő tudja, meri és csinálja – nem kérdés tehát, hogy idén is jó helyre került az Erdődy Edit-díj.

⁸ A Bényei Tamás, és haláláig Kállay Géza főszerkesztette sorozat e sorok írásakor a negyedik köteténél tart a Kijarat Kiadónál.

⁹ KALAFATICS Zsuzsanna, *Posztmodernen innen és túl: A kortárs orosz próza dilemmái* (Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2018).